

СТУПІНЬ ГОТОВНОСТІ ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО ЗАСВОЄННЯ МОВНОГО КУРСУ

У статті наведено результати зрізу мовно-мовленнєвих умінь, сформованих впродовж навчання в загальноосвітній школі, а опосередковано з'ясовано, наскільки усвідомлено новоприйняті студенти обрали профіль професійної підготовки. На основі результатів цього констатувального експерименту окреслено найважливіші аспекти навчальної роботи над курсом «Українська мова за професійним спрямуванням».

В статті приведено результати срезів мовно-речевих умінь, сформованих в процесі навчання в загальноосвітній школі, а опосередковано пояснено, наскільки свідомо новоприйняті студенти обрали профіль професійної підготовки. За результатами цього констатувального експерименту визначено найважливіші аспекти навчальної роботи по курсу «Український мовний курс за професійним спрямуванням».

The article presents the results of language and speech skills testing, formed in the course of study at secondary school. It has been clarified how deliberately the newcomers chose the profile of professional training. On the basis of the stating experiment the most important aspects of training work on the course «The Ukrainian language for Professional Purposes» have been substantiated.

Недостатня мовно-мовленнєва компетентність тих, хто вивчав у ВНЗ мовний курс, пояснюється, очевидно, не тільки обмеженістю аудиторного часу чи прорахунками в організації та методичному забезпеченні занять, але рівнем базових знань та умінь абітурієнтів. Тому для раціональної організації навчального процесу, викладачеві необхідно мати чітке уявлення про те, з яким рівнем винесених зі школи мовних знань і мовленнєвих умінь приступають першокурсники до професійної підготовки у ВНЗ. Це важливо не тільки для опрацювання курсу «Українська мова за професійним спрямуванням», але й для усіх інших, в тому числі й суто професійних, дисциплін, адже в основі їх засвоєння лежить володіння мовою як інструментом пізнання, здатність оволодівати інформацією, викладеною в усній (наприклад, у лекціях) чи письмовій (у підручниках та інших друкованих джерелах) формі, ефективно використовувати її у власній навчальній, а згодом у фаховій діяльності.

Такі відомості потрібні і для розробки експериментальної методики навчання майбутніх юристів.

Для одержання даних про те, наскільки володіють студенти нормами сучасної української літературної мови, про їх зорієнтованість на здобуття юридичної освіти нами було проведено констатувальний зріз знань, умінь і навичок першокурсників. Експериментом було охоплено 4 групи юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету у складі 99 чол., по одній групі Львівського та Прикарпатського юридичного факультетів (відповідно 26 та 27 студентів) – усього 152 чол.

Відомо, що реальний рівень мовного розвитку людини виявляється не в суто навчально-тренувальних видах письмових робіт (наприклад, у диктантах, за допомогою яких можна перевірити хіба що стан орфографічної та пунктуаційної грамотності, але ніяк не володіння словом, здатність висловити свої думки і почуття), а в роботах творчого характеру, передусім переказах і творах.

Щоб досягти більшої об'єктивності у визначенні рівня мовної і мовленнєвої підготовленості першокурсників, на перших заняттях з курсу «Українська мова з професійним спрямуванням» було проведено:

- навчальний переказ професійно зорієнтованого тексту;
- твір-міркування про вибір спеціальності;
- спостереження усного і писемного мовлення у рамках навчального процесу.

У констатувальному зрізі ставилося завдання виявити рівень:

- 1) практичного володіння мовними засобами;
- 2) орфографічних і пунктуаційних навичок;
- 3) сприймання і відтворення тексту;
- 4) створення власних висловлювань.

Важливим було й інше завдання – з'ясувати, наскільки свідомо, у відповідності з власним зацікавленням обрали студенти профіль професійної підготовки, якою мірою вони орієнтуються у специфіці спеціальності, у змісті, формах і засобах спілкування у рамках обраного фаху. Саме це визначило характер запропонованих новоприйнятим першокурсникам тексту для переказування й теми твору.

Для переказу взято фрагмент із детективної повісті Р. Самбука «Мафія-89», умовно названий «Допит підозрюваного».

Хусаїнов сів на запропонований йому стілець. Поводився підкреслено спокійно й навіть нахабно. Поклав ногу на ногу й погойдував адідасівською кросівкою. Тільки чорні неголені щокі свідчили про дискомфортність слідчого ізолятора.

Сохань всівся зручніше, присунув папери. Почав завчено:

– Попереджаю, громадянин Хусаїнов, що наша розмова записується на магнітофон...

І далі: прізвище, ім'я, по батькові, рік народження...

Записав швидко, не відриваючись від паперу, потім підвів на Хусаїнова очі.

Почав:

– Під час обшуку ви, Хусаїнов, казали, що двадцять сьомого травня о двадцять першій годині вечеряли в ресторані «Вітряк». Підтверджуєте ці показання?

– Авжеж, вечеряв, і це можуть посвідчити...

– Хто?

– Компанія була во! – Філя показав великий палець.

Сохань, мовчки вислухавши Філю, мовив підкреслено сухо:

– Сподіваюсь, приятелі підтвердять ваші показання, Хусаїнов?

– Як не підтвердити! Разом, начальнику, як почали, так і закінчили – у «Вітряку».

– А скажіть, Хусаїнов, чи не були ви двадцять сьомого ввечері на так званій дубовій галявині, що на двадцять третьому кілометрі східного шосе?

Тінь майнула Філиним обличчям, але він похитав головою і відповів упевнено:

– Ні. Та й чого мав туди пхатися?

– Записую вашу відповідь у протокол, Хусаїнов.

– А тепер, Хусаїнов, – підвівся Сохань, – ми проведемо слідчий експеримент...

Слідчий викликав конвоїра, разом вийшли у двір, де вже чекали поняті та експерт-криміналіст. Сохань відійшов на десять кроків від дверей, наказав Хусаїнову:

– Ходіть до мене.

Він полишив на м'якому ґрунті виразні сліди схожі на ті, що пересікали лісовий путівець поблизу дубової галявини.

Сохань пояснив понятим:

– Зараз експерт сфотографує сліди й залле їх гіпсом. Бачите, вони йдуть паралельно один одному. Крім того, слід від правого підбора трохи глибший, а Хусаїнов накульгує саме на праву ногу.

– Ну й що? – зсунув брови Філя. – Усі знають, що накульгую. Колись ногу поламав.

Сохань, нічого не пояснюючи, наказав повернутися до кабінету. Видно, Філя усвідомив, що водили його у двір даремно, бо вже дивився насторожено.

Сохань розгладив долонею аркуші протоколу, сказав:

– Через годину буде висновок, що сліди, полишені вами у дворі, тотожні слідам, знайденим нами вранці двадцять восьмого травня на піщаному путівці. Саме там увечері двадцять сьомого травня було вбито Степана Хмиза. Отже, двадцять сьомого травня перед тим, як пити коньяк з шампанським у приємній компанії, ви побували на двадцять третьому кілометрі східного шосе і вбили на дубовій галявині Хмиза. Пострілом з пістолета.

Раптом Хусаїнов зареготав. Стукнув себе кулаком по чолу й мовив:

– Ну, забув... Забув я, начальнику. Точно, був я на тій галявині, однак, що дубовою зветься, не знав. Кажеш, того Хмиза кокнули увечері, а я вдень був та тій галявині, на природу, значить, їздив, свіжого повітря ковтнути, бо здоров'я в мене останнім часом підупало.

А Сохань думав, що і другий його доказ – недопалок сигарети «Кент», який Філя полишив у ліщиннику біля дубової галявини (експерти встановили за залишками слини, що палив її саме Хусаїнов) – тепер, фактично, не доказ. Викрутиться цей Філя, хоч інтуїція твердить тобі: він, саме він убив Хмиза.

Сохань зібрався з думками, підсунув до себе початий протокол і запитав:

– Отже, Хусаїнов, ви твердите, що були на дубовій галявині вдень двадцять сьомого травня?

Філя переможно посміхнувся.

- Згадав, начальнику, було таке, навіщо ж заперечувати?
- О котрій годині потрапили на дубову галявину?
- Точно важко сказати. Приблизно годині о четвертій, пів на п'яту.
- І не зустріли там Хмиза?
- Якого Хмиза? Та я його і не пам'ятаю.

Сохань викликав конвоїра й наказав повернути Хусаїнова до слідчого ізолятора. А сам нетерпляче набрав номер експерта.

– Олексію Гнатовичу? Скажіть, якщо я, наприклад, схоплю вас за комір?.. А ви у вовняному светрі?.. Чи залишаться в мене під нігтями ворсинки? Ворсинки неодмінно лишаться? То дуже вас прошу: з'їздіть до слідчого ізолятора. Там відпочиває громадянин Хусаїнов. Почистіть йому, будь ласка, нігті й порівняйте ворсинки, якщо знайдете їх під нігтями, з пряжею светра Хмиза. Капітан Опічко доставить вам светр через годину.

Експерт зателефонував через три години: Соханеві передбачення повністю підтвердились – пряжа Хмизового светра й ворсинки, знайдені під нігтями Хусаїнова, виявились ідентичними. А це вже був неспростовний доказ злочину.

Темою і змістом текст близький до юридичної практики, насичений професійною лексикою (двадцять сім лексем і словосполучень).

Переказ було проведено на першому занятті.

Твір-роздум було обрано тому, що письмова робота саме такого типу дозволяє багато необхідних для студента умінь, зокрема уміння:

- осмислити тему, окреслити її межі;
- визначити головну думку, обґрунтуванню якої буде підпорядковано майбутній текст;
- дібрати фактичний матеріал, необхідний для висвітлення теми;
- логічно побудувати твір на всіх рівнях його структури;
- використати слова, здатні адекватно виразити зміст думки;

– грамотно (в орфографічному та пунктуаційному відношенні) оформити текст твору. Крім того, саме твір-роздум якнайкраще засвідчує більш загальні орієнтири студента – його прагнення до самостійного мислення і самовираження чи намагання знайти джерела для примітивного копіювання, – що також дуже важливо у процесі навчання та професійної підготовки.

Студентам було запропоновано тему «Чому я вступив(-ла) на юридичний факультет».

З огляду на брак аудиторного часу, а також на те, що виконання твору-роздуму передбачає більш-менш тривалу попередню підготовку, отже й сприяє виявленню реального рівня мовної вправності, робота виконувалась в позааудиторних умовах.

Оскільки письмові роботи виконували першокурсники, що недавно покинули стіни школи, твори і перекази оцінювалися за шкільними критеріями для творчих робіт старшокласників, тільки не єдиною оцінкою, а окремо за змістом і структурою та за грамотністю. Різниця полягала лише в тому, що найнижчого, початкового, рівня не було, а наступні рівні кваліфікувалися як низький (у програмі – середній), достатній та високий.

При аналізі переказів, як і вимагають ці критерії, враховувалися огріхи щодо відтворення змісту і розкриття авторського задуму, послідовності викладу, доказовості тверджень.

Перекази виявили значні недоліки мовленнєвих умінь першокурсників. Передусім це недостатньо розвинені навички аудіювання. Близько половини студентів намагалися

запам'ятати ті чи інші елементи прослуханого тексту, але не зуміли логічно пов'язати факти, осмислити причини дій або й комунікативну мету реплік персонажів. У студентських текстах, зокрема, спостерігається:

- недостатнє відтворення змісту (найчастіше прикінцевих фрагментів);
- відсутність мотивації дій (мета слідчого експерименту, «пригадування» фактів підозрюваним);
- порушення послідовності подій – обшуку, прогулянки, вечері, убивства, слідчого експерименту;
- нерозуміння реалій, про які йдеться у тексті і значення відповідних слів (*поняті, галявина*);
- перекручення імен та прізвищ персонажів (Сохань, Сухань, Суханов, Сухайнов; Філя, Філін);
- нерозуміння самої логіки допиту, «ролей» його учасників;
- «переадресування» реплік іншому персонажу, перекручення їх змісту;
- відсутність абзацного поділу;
- відсутність зв'язку між реченнями;
- відсутність чіткого поділу на речення;
- примітивний спосіб передачі змісту діалогу (кількоразові повтори слів «запитав» і «сказав» або «відповів»).

Нечіткість сприймання змісту та обмежений запас мовних засобів спричинилися і до нечіткості відтворення сюжету, до логічних неув'язок. Тому в переказах натрапляємо на такі, наприклад, фрагменти (у прикладах зі студентських робіт не зроблено жодних виправлень):

– Під час обшуку, що відбувся 27 травня о 21 годині ви були на Дубовій галявині і вбили Степана Хмиза. (Інна А.)

– Один каблук був глибший за інший. Хусаїнов кульгав на праву ногу. А також недопалок на якому ідентифікували слину Хусайнова. (Надія К.)

– Він поводив себе спокійно і навіть нахабно. Неголені щоки свідчать про дискомфортність слідчого ізолятора. (Василь К.)

– Другим доказом був недопалок сигарети. На ній був залишок слини підозрюваного. Але це не вважали за доказ. (Галина З.)

– Тоді проведемо експеримент, то чий сліди сфотографував слідчий, що ви про це скажете? (Наталія Ш.)

– Тоді Сохань виконав останній доказ, подзвонивши експерту він запитав чи може залишитися під нігтями ворсинки від светра, якщо до нього торкатися, почувши позитивну відповідь він сказав експерту приїхати в слідчий ізолятор, і перевірте нігті громадянина Хусаїнова. (Тарас Ш.)

– «Де ви були...?» – запитав Сохань.

Хусаїнов сказав, що...

Слідчий запитав, чи це..., а Хусаїнов сказав, що...

«Сподіваюсь, вони підтвердять», сказав Сохань. Потім слідчий запитав, чи..., а той сказав, що не був там. (Сергій Г.)

Результати аналізу змісту і структури переказів наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати аналізу змісту і структури переказів

Група	В	Д	Н
1 (Т.)	4	14	7
2 (Т.)	5	11	9
3 (Т.)	3	15	7
4 (Т.)	5	10	9
5 (Ів.-Фр.)	4	14	8
6 (Льв.)	3	18	6

Разом	24 * (15,8%)	82 (54%)	46 (30,2%)
-------	--------------	----------	------------

* Примітка: усі без винятку на рівні 10 балів за 12-бальною системою оцінювання; не було жодної роботи, що відповідала б вимогам для оцінки в 11 або 12 балів.

У творах, як і слід було сподіватися, усі студенти заявили про своє позитивне ставлення до професії юриста. Проте лише 37 з них (23,4%) знайшли для цього власні слова:

– Я хочу займатися юриспруденцією, вивчати і знати закони, роз'яснювати їх і допомагати людям.

– Допомогати людям, бути їм корисним, отримувати не тільки гроші як матеріальну оцінку своєї роботи, але й, головне, людську вдячність за чесно виконаний обов'язок. Моральне задоволення від щоденної праці – найвища плата, котра не вимірюється грошовими одиницями.

Інші йшли второваною стежкою:

– Наша держава після здобуття незалежності перебуває на шляху до ринкової економіки. Щоб прискорити визнання світовою громадськістю (?) України державою з ринковою економікою – потрібно насамперед підвести наше законодавство до світових стандартів, підвищити правосвідомість, правопорядок, законність, справедливість, правову культуру громадян. Саме цю роботу мають виконувати юристи.

– Згідно Конституції України, людина є найвищою соціальною цінністю. Юрист повинен захищати людей від протиправних дій.

– Юрист це не лише професія. Це борг перед суспільством. Борг дотримуватися закону і стежити за його дотриманням іншими.

Нерідко з таких сентенцій, абсолютно позбавлених власної думки, складається весь текст. Траплялося, що одні і ті самі фрагменти наведено у 2–4 роботах: списували з того ж друкованого джерела або з твору товариша. Фактів такого копіювання виявлено 24 (15,1%).

У більшості робіт (81–53,2%) такі штамповані уривки становлять від чверті до половини обсягу висловлювання. У ряді випадків, як, наприклад, в останньому з наведених фрагментів, бачимо явні сліди списування з російського оригіналу.

Навіть у тих роботах, у яких помітні були намагання дати конкретну відповідь на поставлене у темі запитання (22 (14,5%)), студенти не змогли звільнитися від стереотипів на зразок «юрист – це носій і охоронець позитивних корпоративних інтересів, фахової самобутності, принципів, традицій та узвичаєнь», «представник юридичної професії вирізняється високим рівнем культури поведінки, гідністю, стриманістю, самоконтролем у стосунках з іншими людьми», «обравши професію юриста, я зробила перший крок на зустріч світлому майбутньому України», джерелами яких є або підручник з правознавства, або штамповані матеріали із засобів масової інформації.

Лише у 27 роботах (17,8%) йдеться про зацікавлення професією юриста, здебільшого під впливом близьких людей цього фаху: «з дитячих років», «ще в початкових класах» тощо.

Більшість першокурсників зізнаються в тому, що зацікавились правознавством лише під час вивчення відповідної дисципліни у середній школі або й після закінчення шкільного навчання.

Мотивами для вибору професії слугували:

- поради батьків, розповіді друзів;
- газетні матеріали та телепередачі про юристів;
- художня література (напр., 9 разів згадується повість І.Я. Франка «Перехресні стежки»);
- престижність професії;
- перспективність трудовлаштування (потреба суспільства в юристах);
- матеріальна забезпеченість спеціалістів галузі;
- репутація факультету;
- можливість вибору конкретного виду професійної діяльності.

І тільки незначна кількість студентів (3–5 у групі) пояснили вибір внутрішніми мотивами:

- оцінкою власних здібностей і можливостей (нахил до гуманітарних наук);
- зацікавлення суспільними процесами;
- потребою справедливості у стосунках між людьми тощо.

Але навіть ті студенти, які обрали профіль навчання «не за вказівкою батьків, а за власними переконаннями» (всього 25–16,5%), не розкрили належним чином і не обґрунтували своїх думок. Це виявилось, зокрема, в тому, що лише 11 (7,2%) написали, що приваблює їх у професії юриста («постійні контакти з людьми», «захищати невинних і сприяти покаранню злочинців»), лише 7 (4,6%) зробили несміливу спробу вказати, які, на їхню думку, якості необхідні для фахівців цієї галузі («уміти переконувати», «сприймати й аналізувати інформацію», «викликати довір'я у співрозмовників»).

Усе це свідчить, що в цілому обізнаність новоприйнятих студентів з обраною спеціальністю дуже низька. Навіть в роботах, у яких йдеться про можливість конкретної спеціалізації, не вказані професії юристів. Власне, єдиною названо посаду адвоката (у 100 роботах – 65,7%). В інших випадках студенти обмежуються загальниками типу «дотримання законів», «гарантувати права», «розслідування злочинів», «нормативно-правові акти», «законодавче регулювання», «верховенство закону», тобто формулюваннями, вживаними як у шкільному курсі правознавства, так і в телепередачах на суспільні теми.

З усього сказано видно, що тільки незначна частина студентів свідомо і цілеспрямовано йшла до вступу на юридичний факультет, цікавилася майбутньою спеціальністю, сферою застосування знань і умінь, набутих у процесі професійної підготовки. А з цього випливає, що на першому році навчання, коли читається курс «Українська мова за професійним спрямуванням», слід якнайтісніше пов'язати мовний курс з профорієнтаційною роботою.

Не можна не звернути уваги й на те, що значна частина першокурсників не має умінь, необхідних для написання саме твору-роздуму – структурувати своє висловлювання, аргументувати висловлені думки, наводити приклади тощо. Бездоганних щодо структури творів виявилось лише 34 (22,4%). У них чіткий і стислий вступ, обґрунтований абзацний поділ – відповідно до підтем, лаконічний висновок, що перегукується з темою. У кількох роботах у ролі вступу наведено опис конкретної життєвої ситуації – з власних спостережень, з літературних джерел.

Проте у більшості робіт спостерігаються разючі недоречності, алогізми, відсутність міжфразних зв'язків. Так, у 8 роботах (5,3%) вступ і кінцівка значно перевищують обсяг основної частини, у якій наведено лише загальні положення про юридичну діяльність, але жодне з них не розкрито. Найбільш показовий щодо цього такий фрагмент:

Моя професія надасть багато можливостей впливати на суспільне життя. Мета моєї діяльності буде заключатися в:

- пропаганді дотримання Конституції України та законів;
- максимальному дотриманню прав і свобод людини;
- поширенні справедливого правосуддя;
- внесенні пропозиції до нормативно-правових актів;
- науковій роботі в галузі права.

Розуміється, таку роботу не можна визнати задовільною: відповіді на поставлене запитання студент так і не дав, підмінив запропоновану тему іншою.

Творів, незадовільних з погляду змісту і структури, виявилось 16 (10,5%) – по 2–3 у групі.

У багатьох творах наявні логічні неув'язки в межах складних синтаксичних цілих чи навіть окремих речень. Наведемо кілька з десятків прикладів.

– Не залежно від того, як у майбутньому складається життя, я не буду жаліти про свій вибір. Тому, що незнання законів не звільняє від відповідальності.

– Досягнення мети потребує великих зусиль, але не є вагомою для досягнення поставлених цілей. Однією з найважливіших ізюминок втілення мети у реальність є бажання досягти певного результату.

– Якщо професія юриста, яку обирає юнак чи дівчина за покликанням, то такий спеціаліст зробить все можливе людині, яка до нього звертається, щоб допомогти.

– Якщо керівник буде мати належні знання, то самому можна буде передавати підлеглим, не наймати юристів, але юристів, всюди потрібно.

Такі факти переконують, що без розгляду структури текстів, зв'язків між їх компонентами, як і зв'язків між складниками речень, у навчальному процесі не обійтися.

Загальні показники якості змісту і структури творів наведені в наступній таблиці.

Показники якості змісту і структури творів

Група	В	Д	Н
1 (Т.)	5	15	5
2 (Т.)	6	11	8
3 (Т.)	8	13	4
4 (Т.)	6	12	7
5 (Ів.-Фр.)	5	15	6
6 (Льв.)	5	16	5
Разом у гр.	35 (23,0%)	82 (54,0%)	35 (23,0%)

В узагальненому вигляді, разом за перекази і твори кількісні показники мають такий вигляд: високого рівня – 59 робіт (19,4%), достатнього – 164 (53,9%), низького – 81 (26,7%).

Невисоким виявився і рівень грамотності першокурсників (враховувалися лексичні, граматичні, орфографічні і пунктуаційні помилки).

Переважають помилки орфографічні та пунктуаційні, які у сумі становлять 70 відсотків (див. табл. 3).

*Орфографічні та пунктуаційні помилки
у студентських текстах до початку ЕН (152 студ.)*

	Твори	Перекази	Разом	В середньому на 1 студ.
Орфографічні	86	298	384	2,53
Пунктуаційні	342	576	918	6,04
Разом	428	874	1302	8,57
В середньому на 1 роботу	2,81	5,29	8,57	

Заслужують на увагу такі факти:

- 1) у переказах помилок удвоє більше, ніж у творах;
- 2) пунктуаційних помилок майже утроє більше, ніж орфографічних;
- 3) співвідношення орфографічних та пунктуаційних помилок не однакове: у творах 1:4, у переказах 1:1,9.

Кожен з цих показників має суттєве значення для розробки методики експериментального навчання.

У творах помилок менше з двох причин: 1) обсяг творів, порівняно з переказами, також набагато менший; 2) створюючи повною мірою власний текст, студенти мали змогу вільного вибору як змісту, так і мовних засобів, передусім лексичних, тих, які для них більш звичні і часто вживані. Цьому сприяв і характер теми, що вимагала особистісного підходу, не передбачала чогось складного, не зовсім зрозумілого, а тільки виклад загальновідомих понять і явищ. Переказ же вимагав висвітлення певних сюжетних деталей, обґрунтування дій персонажів. Для цього потрібні були і більш складні синтаксичні конструкції, і специфічна, в тому числі й термінологічна, лексика. Отже, у цій роботі у кожного було більше, ніж у творі, шансів помилитися.

Переважання пунктуаційних помилок зумовлене тим, що уникнути вживання певної синтаксичної конструкції, яка вимагає пунктуаційного оформлення, набагато важче, ніж слова з недостатньо засвоєною орфограмою. Крім того, у питанні про застосування розділових знаків не допоможе ні зорова пам'ять, ні орфографічний словник, потрібен у кожному випадку синтаксичний, а часто ще й стилістичний аналіз.

Проте важливим чинником є не лише кількість, але й характер помилок, їх зв'язок із засвоєнням правописних норм: порушення деяких трапляються часто і в багатьох роботах, інших – лише зрідка. Тому й увага до правописних правил не може бути однаковою. Так, з орфографічних помилок найчастотніші пов'язані з написанням слів разом, окремо і через дефіс (будьласка, у вечері, тай, побатькові або по-батькові) – 57, з написанням не з різними частинками мови – дієсловами та похідними від дієслів (не мов, не спростовний, не допалок) – 24, з уживанням великої літери – 19 (з них 5 у конструкціях з прямою мовою, яких багато у тексті переказу). Інші, і серед них грубі, наявні лише в 1–4 студентів (лишеться, поїдте, на дубові галявині, пам'ятайте) або тільки у словах іншомовного походження (експеремент, дескомфорт).

Виявлені пунктуаційні помилки за їх кількістю розташовуються у такому порядку:

- кома у складнопідрядному реченні – 304;
- розділові знаки при вставних словах – 150;
- розділові знаки при дієприслівникових зворотах – 123;
- розділові знаки при однорідних членах – 91;
- пунктуаційне оформлення звертань – 46;
- розділові знаки при прямиї мові – 39;
- відсутність розділових знаків при вигуках, словах так і ні – 39;
- кома чи її відсутність при дієприкметникових зворотах – 35;
- «нанизування» речень, відсутність знаків у кінці речення – 32;
- відокремлення поширених обставин і додатків – 21.

Ще 48 помилок – це здебільшого зайві розділові знаки – безпідставне виділення поширених обставин, кома між групою підмета та групою присудка.

Це також добрий орієнтир для ефективної організації подальшої роботи. Хоч абсолютним його назвати не можна: низька частотність деяких помилок зумовлена не ґрунтовним

засвоєнням відповідних правил більшістю першокурсників, а тим, що конструкції з цими пунктограмами вони вживають дуже рідко (наприклад, безсполучникові складні речення з тире або двокрапкою). Вживання ж синтаксичних конструкцій значною мірою залежить у творах – від теми (наприклад, відсутність звертань і прямої мови, вигуків), в переказах – від характеру тексту (тут таких помилок близько ста). Найявніші в обох видах творчої роботи помилок, пов'язаних з пунктуаційним оформленням складнопідрядних речень, вставних слів, дієприслівникових зворотів, однорідних членів речення переконує в тому, що саме цим синтаксичним структурам слід приділяти якнайбільше уваги.

Лексичних помилок виявилось значно менше – всього 273 (в середньому 0,9 на 1 роботу), з яких – 212 у творах, незважаючи на їх удвоє менший обсяг (у переказах студенти дотримуються в основному лексики початкового тексту). Значна частина з них – кальки з російських слів та виразів: співставити, співпадати, приймати участь, неправильний вибір відповідника багатозначних російських слів: борг (долг – обов'язок), відноситься (належить), на рахунок (щодо, стосовно), заключається (полягає), являється (є).

Трапляються і лексичні повтори (даний, також), вживання синонімів як однорідних членів речення (фахівцем і спеціалістом), тавтології (чесно жити в житті). Але всі вони поодинокі, тому й фактично матеріалу для узагальнень немає. Єдиним видом помилок, зафіксованим у роботах 12 студентів, є порушення лексичної сполучуваності: сказав результат, зняв експертизу, оповідь вечора, виготовлено ворсинки, невідворотний доказ тощо. Деякі з таких помилок стоять на грані лексики і граматики, оскільки зумовлені неправильним вибором засобів зв'язку між компонентами усталених словосполучень (наприклад, *згідно Конституції, прийняти участь, кидатися в очі*).

Грамматичних помилок також виявилось небагато – 259 (в середньому 0,85 на 1 роботу), з них 82 морфологічних та 177 синтаксичних. Морфологічні помилки різноманітні, але серед них майже немає повторюваних. В основному це неправильне утворення форм дієслова (майбутній час від *служувати* – «*послугує*»), іменника (множина від слів, що вживаються лише в однині – «одна з *найближчих підготовок в усіх економіках*»), прикметників та займенників (*на дубові галявині, працювати доведеться на її*), вищого і найвищого ступенів прикметника або числівника (*більш докладніше, самий найкращий*) тощо. Інша ситуація з помилками синтаксичними. Хоч теж їх не дуже багато, але є кілька груп, що стосуються конкретних синтаксичних тем, спостерігаються у часто вживаних конструкціях. До них належать:

1) помилки у словосполученнях зі зв'язком керування (*документи по вбивству, підтвердження на підозру, сказав результат, читання ситуацій, задоволена у своєму виборі, вибрав на юридичну спеціальність, призводить до втрати права свого верховенства, у випадку України це вже сталося*);

2) необґрунтоване вживання пасивних конструкцій (*докази спростувались, досліджуються відбитки*);

3) неправильний порядок слів у реченні («*життя дається тільки раз людині*»; «*фактор забезпечення себе матеріально в майбутньому*», «*зробить все можливе людині, яка звертається до нього, щоб допомогти*», «*прошу піти вас*»);

4) «незалежні» дієприкметникові звороти (*навчаючись..., мені подобалося правознавство; закінчивши школу, постає вибір*);

5) сплутування ознак прямої і непрямой мови (*підозрюваний заявив, що я був на галявині зранку; попросив піти в ізолятор і зробить експертизу ворсинок*);

6) помилкове розташування підрядного означального речення (*кожен випускник думав про вибір інституту, який хотів здобути вищу освіту*).

Інші можна вважати випадковими (*навчання у 8 класу; багато вплинуло; юрист, як і інші, допомагають; знати закони і дотримуватись його норм* тощо).

Показники грамотності переказів і творів наведені у таблиці 4.

Рівні грамотності письмових робіт

Групи	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	Перекази	Твори	Перекази	Твори	Перекази	Твори
1 (Т.) 25	0	3	16	16	9	6
2 (Т.) 25	3	4	13	14	9	7
3 (Т.) 25	2	3	18	19	5	3
4 (Т.) 24	4	5	12	13	8	6
5 (Ів.-Фр.) 26	1	5	18	17	7	4
6 (Льв.) 27	5	2	16	19	6	6
Разом	15 (9,9%)	22 (14,5%)	93 (61,2%)	98 (64,5%)	44 (38,9%)	32 (21,0%)
Всього	37 (12,2%)		191 (62,8%)		76 (30%)	

Аналіз переказів і творів новоприйнятих першокурсників переконливо засвідчує, що більшість з них недостатньо підготовані до засвоєння не лише мовного курсу, але й спеціальних дисциплін. Виявлені недоліки стосуються різних аспектів підготовки, передбачених шкільною програмою з української мови. По-перше, низький рівень орфографічної і пунктуаційної грамотності. Але ж людина з вищою освітою, яка працює в юридичній сфері, не може бути неграмотною чи навіть напівграмотною: неправильно написане слово, неправильно поставлений розділовий знак можуть перевернути або й докорінно змінити зміст документа.

По-друге, нерозуміння семантики слова, особливо терміна, може суттєво вплинути на точність висловлення думки і адекватне сприймання її адресатом.

По-третє, нелогічність, непослідовність викладу, наявність зайвих і відсутність необхідних відомостей завжди перешкоджають належним чином висвітлити тему зв'язного висловлювання, забезпечити сприйняття адресатом головної думки, усвідомлення комунікативного призначення тексту, а отже є перешкодами у процесі спілкування.

По-четверте, неправильне оформлення документа, навіть неточне розташування його реквізитів значною мірою ускладнює документоведення, використання наведених у документі даних.

Тому, хоч під час шкільного навчання кожен вивчав найважливіші орфографічні і пунктуаційні правила, відомості з фонетики, лексики і граматики, знайомився з вимогами до зв'язного висловлювання і до оформлення ділових паперів, мусимо визнати, що наявні у першокурсників-початківців не можуть бути надійним підґрунтям для подальшої навчальної роботи. До усіх цих та ще низки інших питань доведеться ще звертатися неодноразово.

Оскільки перевірка письмових робіт виявила, що розбіжності між студентськими групами (як щодо змісту і структури, так і щодо дотримання граматичних, орфографічних і пунктуаційних норм) не дуже великі, принципового значення не мало, які з них зробити експериментальними, а які використати як контрольні для зіставлення результатів навчання із застосуванням традиційної та експериментальної методик. Однак для більшої переконливості експериментальними було визначено дві групи, у яких показники були дещо нижчі, ніж в інших чотирьох (див. табл. 5).

Таблиця 5

Показники якості творчих робіт на початку дослідження

Показники	Групи	Кількість робіт	Високий рівень		Достатній рівень		Низький рівень	
			к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Зміст і структура	ЕГ	100	20	20	51	51	29	29
	КГ	204	39	19,1	113	55,4	52	25,5
Грамотність	ЕГ	100	10	10	59	59	31	31
	КГ	204	27	13,2	132	64,7	45	22,1

Спостереження усного мовлення першокурсників також засвідчують, його недосконалість. Майже всі ті вади, що були зафіксовані І. Синицею у мовленні школярів [1, с. 81–84], притаманні і студентам. До них, зокрема, належать:

- надмірна переривчастість;
- недостатня передбачуваність подальшого викладу;
- часті повторення (як елементів змісту, так і мовних засобів);
- недостатня означальність (за допомогою прикметників, якісних прислівників);
- синонімічна і стилістична бідність;
- синтаксична невпорядкованість;
- неточність та тонування вимови;
- надмірна ситуативність, недостатня контекстність;
- напруженість і викликана нею розгубленість, безпорадність.

Такі недоліки, крім іншого, мають значний вплив на показники успішності студентів упродовж усіх років навчання; вони часто призводять до зниження оцінок як на практичних і семінарських заняттях, так і на етапі підсумкового контролю знань в усній формі. Зрозуміло, цей аспект мовленнєвої компетенції також вимагає постійної уваги, в тому числі застосування невідготовлених зв'язних повідомлень, відповіді без опори на письмові заготовки тощо.

Систематичне застосування усних висловлювань, а при можливості їх рецензування й аналіз зосереджують увагу на причинах помилок, створюють передумови для їх подолання.

Як стверджує І. Синиця, удосконалення мовлення «передбачає, з одного боку, збагачення його новими словесними засобами та способами їх використання і, з другого боку, вилучення («очищення») з нього як лінгвістичних, так і нелінгвістичних відхилень від загальноприйнятих норм і вимог» [1, с. 84]. Серед причин відхилень він вказує і суто лінгвістичні (людина не усвідомлює, що певний мовний засіб є ненормативний; усвідомлює ненормативність, але не відчуває потреби уникнути її: зміст і без того зрозумілий), і психологічні (невміння зосереджуватись; надмірна напруженість під час мовлення) чинники. До цього можна б додати ще й логічні: нездатність планомірно, послідовно викладати зміст.

Ми можемо, звичайно, констатувати недостатню ефективність навчальної і, зокрема, профорієнтаційної роботи в школі як передумови зваженого, усвідомленого вибору абітурієнтами майбутнього фаху, способів професійного відбору, ігнорування «негативної професіограми» – наявності в абітурієнтів якостей, несумісних з фахом юриста, неефективність конкурсного відбору абітурієнтів. Але, якщо ми всерйоз ставимо питання про підготовку грамотних спеціалістів з достатньо розвинутою мовленнєвою компетенцією, здатних ефективно користуватися державною українською мовою у різних ситуаціях професійної діяльності, особливо в тих, де слово є основним знаряддям цієї діяльності, то мусимо визнати необхідність посилення уваги до курсу «Українська мова за професійним спрямуванням». Сьогоднішні 32 чи 36 аудиторних годин виглядають насмішкою над здоровим глуздом, прагненням не помічати очевидного. А поки не буде змінено ситуацію, треба визнати, що формування всебічно розвинутої мовної особистості майбутнього фахівця можна розуміти як завдання на віддалену перспективу, ставити скромніші цілі підвищення комунікативної компетенції студентів і шукати шляхів для їх досягнення, добиваючись максимального наближення до вимог професії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Синиця І. О. Психологія усного мовлення учнів 4–8 класів (монолог). – К.: Радянська школа, 1974. – 208 с.
2. Синиця І. О. Психологія писемної мови учнів 5–8 класів. – К.: Радянська школа, 1965. – 317 с.
3. Українська мова. 5–12 класи: Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. – Київ-Ірпінь, 2005. – 176 с.
4. Українська мова. Письмовий екзамен. Як уникнути помилок. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1998. – 64 с.